

מדינת ישראל
משרד החינוך
מינהל חברה ונוער
אגף של"ח וידיעת הארץ

בדרך היורדת אל הכפר מקריית-מנחם לעין-כרם

"משירת העשבים נעשה ניגון של הלב" (ר' נחמן מברסלב)

עין-כרם, מתוך: [ויקיפדיה](#)

[היש"מ](#) מותאם לסדנת "מכלול נופאדם בארץ ישראל"

מאת: רחל חדד

עריכה: רונית בין

עריכה לשונית: אפרת חבה

תשע"ה, 2015

רח' הנביאים 30, בניין ארלדן ירושלים, 91911, טל': 02-5603190/1, פקס': 02-5602054
אגף של"ח וידה"א – inbalba@education.gov

קובץ זה מכיל קישורים גם לאתרים חיצוניים שאינם אתרי משרד החינוך.
תוכן אתרים אלו, לרבות הפרסומות הכלולות בו, הינו באחריות בעלי האתרים ואינו באחריות משרד החינוך.

בדרך היורדת אל הכפר

מקריית-מנחם לעין-כרם

"משירת העשבים נעשה ניגון של הלב" (ר'נחמן מברסלב)

מכלול הפרטים בנוף קשורים זה בזה בקשרי השפעה הדדיים, לכן הנוף נמצא בתהליך בלתי-פוסק של השתנות. האדם, בהיותו חלק מהנוף, משפיע במעשיו על הסביבה ובשל כך גם על עצמו. חלק מתוצאות מעשיו נראה לעין וחלק סמוי מן העין.

מסלול היש"מ מתחיל בשכונת קריית-מנחם וממשיך בשביל היורד לכפר עין-כרם. במסלול מגוון מרתק של נופים עירוניים ושל נופי טבע, והוא מפגיש אותנו עם תופעות שונות של נופאדם: שכונות מגורים לצד חורש ים-תיכוני, האופייני להרי יהודה; שרידי טרסות חקלאיות ומערות. מעיין קדוש בלב השכונה הכפרית עין-כרם, אתרים מקודשים לנצרות ושביל משוקם היורד אל נחל שורק. באמצעות תופעות אלו, ננסה להבין את מערכת הקשרים בנוף, את ההשלכות ממעשיו של האדם ואת אחריותו לסביבתו.

חבל ארץ : [הרי ירושלים](#).

מפת סימון : פרוזדור ירושלים מספר 9.

משך זמן היש"מ : כ-4 שעות (ללא נסיעה).

אורך מסלול ההליכה : כ-4 ק"מ.

עונה מומלצת : סתיו, חורף, אביב.

נקודת התחלה : מצפה מנחם, רח' איסלנד, קריית-מנחם.

נקודת סיום : רחוב המעיין בעין-כרם, בחנייה מסודרת שנמצאת במקום.

מגבלות : יש לשים לב לבורות פתוחים, כנסיית הביקור פתוחה עד 11:30.

דגשי בטיחות : לאחר גשם, יש להיזהר מהחלקה בשביל היורד מצומת אורה לעין-כרם.

דרגת קושי : קלה, אינו בר-נגישות.

אתרים בתשלום : אין.

מקורות מים : ברז הנמצא בשביל המעיין.

1. [תיאור מסלול](#)

2. [מפות היש"מ](#)

3. [תיאור האתרים שבמסלול](#)

4. [מהלך הפעילות ביש"מ](#)

5. המחשות ואמצעי עזר לניהול היש"מ

[משחקים ונהנים \(1\)](#)

[התמצאות במרחב \(2\)](#) – תצפית ממצפה מנחם

1. הוראות

2. מרשם קרניים לתלמידים

3. כרטיסי יישובים ואתרים

[התמצאות במרחב \(3\)](#) – תצפית ממצפה מנחם, תשובות למורה

[שאלות דרך \(4\)](#)

[פרטים בנוף \(5\)](#)

[מה צומח כאן \(6\)](#) – זיהוי צמחים במסלול

[קשרי השפעה \(7\)](#) – משימת חקר

[היווצרות מעיין שכבה \(8\)](#) – תרשים

[המעיין הקדוש זהם \(9\)](#) – כתבה עיתונאית

[קשרי השפעה \(10\)](#) – משימת חקר, תשובות למורה

[הנצרות בעין-כרם \(11\)](#)

[הנצרות בעין-כרם \(12\)](#) – תשובות למורה

[מעגל של"ח \(13\)](#)

[מהו מעגל של"ח](#)

[טבלת ריכוז נקודות \(14\)](#)

6. תנ"ך

[ירמיהו ו, א](#)

7. [ביבליוגרפיה מומלצת](#)

8. [קישורים אינטרנטיים נוספים](#)

תיאור מסלול

המסלול מתחיל בתצפית ממצפה מנחם (1) שבקריית-מנחם לעבר השכונות הצפוניות לה. משם נרד דרומית-מערבית לכיוון צומת אורה, שעל הכביש היורד לבית החולים הדסה עין-כרם. נרד בשביל הסמוך לתחנת האוטובוס, מימין לכביש, לעבר שכונת עין-כרם עד שנגיע לטרסה (2) – רחבה מוצלת שיש בה מערת קבורה קטנה – שממערב (מימין) לשביל. מהטרסה נרד בשביל עד לנקודת תצפית (3) מרהיבה לכיוון עין-כרם. התצפית מדגישה את השפעת האדם על הנוף. נמשיך בשביל לאורך הגדה המערבית של הערוץ ונראה את החורש היס-תיכוני. לצד כנסיית "קתדרלת השילוש" נפנה מזרחה (ימינה), לפתחה של מערה (4) קרסטית. נמשיך בשביל בכיוון צפון אל עין-כרם, נעבור ליד כנסיית "בית אבינו" וליד מנזר "סנט וינסנט דה-פול". משם נרד בירידה תלולה עד למעיין מרים (5), שמעליו מתנשא צריח מסגד הקרוי על שם הח'ליף עומר אבן אל-חטא'ב. נעלה ב"מדרגות הביקור" שממערב למעיין לכנסיית הביקור (6) ונתוודע לחשיבות עין-כרם לנצרות. מהכנסייה נחזור אל רחוב המעיין, ממערב למעיין מרים נרד אל האתר האחרון במסלול: שביל המעיין (7) – בוסתן יפהפה ששוקם על-ידי מתנדבים.

מפות היש"מ

מתוך: [עמוד ענן](#)

תאור האתרים שבמסלול

קריית-מנחם (1)

קריית-מנחם היא שכונה בדרום-מערב ירושלים. השכונה הוקמה בשנת 1956 עבור עולים חדשים ועבור מפוני המעברה בקריית-יובל. קריית-מנחם קרויה על שם מנחם ברסלר, נשיא הקק"ל בארצות-הברית, שהיה מראשוני התומכים בהקמתה. ממערב לשכונה, יובלים עמוקים ומפותלים, המתחברים לנחל שורק מצפון לבית חולים הדסה. מהשכונה, שגובהה 840 מטרים, אפשר לקיים תצפית מרהיבה על עין-כרם, על נחל שורק ועל הסטף.

טרסה (2)

במדרונות הרים תלולים, הקרקע עלולה להיסחף מטה עם מי הגשמים. במטרה למנוע את הסחף, בנו תושבי אזורי הרריים רבים ברחבי העולם שורות של מדרגות בהר. הם סיקלו אבנים מהמדרון והשתמשו בהן ליצור שורות של מדרגות בבנייה יבשה כדי לגדל בהן גידולים חקלאיים. בטרסה זו יש מערה קטנה חצובה, כנראה מערת קבורה.

תצפית (3)

מאזור זה נשקף נוף מרשים של שכונת עין כרם והיערות סביב לה. השפעת האדם על הנוף ניכרת בסממנים רבים: ריבוי כנסיות-בשל קדושתה של עין כרם בנצרות, ניצול התבליט- לאורך השביל רואים את הטרסות שנבנו על המדרונות שמסביב. המדרונות מדורגים באופן טבעי בשל הבליה הפועלת על סלע הגיר הרך והקשה האופייני לאזור ההר. תבליט הנוף -למרות שהשכונה נחבאת בחיקו של הר אורה היא ממוקמת באזור ההררי ולכן בתיה הבנויים על גבי המדרון יוצרים נוף מדורג האופייני לבניה באזור הררי.

עין-כרם

שכונת עין-כרם היא שכונה כפרית ציורית, בדרום-מערב ירושלים, הנחבאת בחיקו של הר אורה. בתקופות קדומות, היה עין-כרם כפר. רוב החוקרים הארכיאולוגים מזהים את בית-הכרם המקראית עם עין-כרם. על-פי מסורת נוצרית, עין-כרם היא עיר יהודה – מקום הולדתו של יוחנן המטביל. בעין-כרם צריחי מגדלים המתנשאים מעל כנסיות; עצי זית עתיקים המעידים על ההיסטוריה רבת השנים של הכפר; טרסות; אבני שדה התומכות בשבילים צרים.

מערה (4)

באחת הטרסות שעל מדרון ההר, יש מערה שנוצרה בתהליכי בליה: מים חלחלו לסלע והמסו אותו, שורשיו של עץ שהיה מעל לסלע חדרו לסלע ופרקו אותו.

מעין מרים (5)

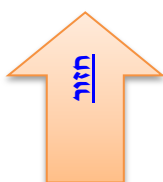
מעין מרים הוא [מעין שכבה](#), הנמצא בלב לבה של השכונה, והוא שהעניק לכפר את שמו: עין-כרם. סביב מעין זה, התפתח היישוב במקום, ולאורך הדורות היה המעין מקור חיותו של היישוב. הנוצרים רואים במעין מקום קדוש – הם קוראים לו "מעין מרים", על שם מרים אמו של ישו, שכן על-פי האמונה הנוצרית מרים ואלישבע, אמו של יוחנן המטביל, נפגשו סמוך למעין זה. למעין נקבה שנחצבה במטרה להגביר את שפעת המים. מעל מבנה המעין מתנשא צריח מסגד. המסגד קרוי על שם החליף [עומר אבן אל-חטא'ב](#), שהתפלל במקום בשנת 638 בדרכו לכבוש את ירושלים מידי [הביזנטים](#). היום זורמים מי המעין אל שוקת ומשם הישר אל הביוב העירוני.

כנסיית הביקור (6)

כנסיית הביקור הוקמה במקום שבו, על-פי המסורת הנוצרית, ביקרה מרים את אלישבע אשת זכריה הכהן, אמו של יוחנן המטביל (הברית החדשה, [לוקס א, 36-43](#)). כששתי הנשים נפגשו, השמיעה מרים את שיר ההלל שלה, [המגניפיקט](#). על קירות חצר הכנסייה תלויים 47 לוחות קרמיקה שעליהם תפילת המגניפיקט ב-47 לשונות שונות. האדריכל האיטלקי [אנטוניו ברלוצי](#) הקים ב-1955 את הכנסייה החדשה על יסודות כנסייה צלבנית, שנבנתה על יסודות כנסייה ביזנטית.

שביל המעין (7)

שביל המעין הוא שביל היורד בגיא ממרגלות מעין מרים מערבה אל נחל שורק. מתנדבים שיפצו את השביל בשנים האחרונות. לפני השיקום, המדרגות החקלאיות היו מכוסות בצמחיית מעזבה, גרוטאות הושלכו אל העמק, צינור הביוב הראשי של ירושלים עבר במורד הגיא, ולעתים קרובות עלה על גדותיו והצחין את סביבתו. קבוצת מתנדבים עבדה בגיא במאמץ להחזיר לו את יופיו. עבודה זו נעשתה להנצחת זכרו של [בניה צוקרמן](#), בן השכונה שנהרג בפיגוע בקו 14 בשנת 2004. במהלך העבודה, פרצו המתנדבים שביל במורד הגדה הצפונית, גזמו עצים, פינו גרוטאות, בנו מדרגות, שיקמו טרסות ונטעו כ-60 עצים.

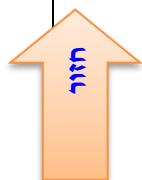
מהלך הפעילות ביש"מ

סדר	מקום הפעילות	יעדים נושא הפעילות (בהתאימה ליעדי היש"מ)	תיאור הפעילות	דגש מיוחד	הערות	זמן	ציוד מיוחד
1	מצפה מנחם בשכונת קריית-מנחם (1)	א. <u>משחק</u> פתיחה ב. הצגת נושא היש"מ	א. <u>משחקים ונהנים</u> (1) – א, מעגל בלחץ ב. מה מצפה לנו היום – קישור היש"מ לסדנה והצגת המסלול	לאחר המשחק יתקיים מעגל שיח.	כל היום מתנהל <u>בחוליות</u> בליווי <u>משצי"ם</u> . <u>משחקים ונהנים</u> (1) – ג, אבן דרך, משחק שיתבצע לאורך המסלול	40 דק'	<u>טבלת ריכוז נקודות (14)</u>
2	ממצפה מנחם לטרסה	<u>תצפית</u> יעד מס' 4 : התלמיד יתרשם מהנוף הטבעי והאנושי שבמסלול (לאורך כל היש"מ).	א. <u>התמצאות במרחב</u> (2) – פעילות בחוליות ב. תנ"ך (<u>ירמיהו נ, א</u>)	התייחסות לזיהוי בית-הכרם ולכיוון ההליכה – ייתכן שרומז להר אורה, שעליו היו משיאים משואות בראשי חודשים ושלמרגלותיו נמצאת שכונת עין-כרם, שבתקופות קדומות נקראה בית הכרם, ושלשם פנינו מועדות.			<u>התמצאות במרחב</u> (3) – תשובות למורה, תנ"ך
2	ממצפה מנחם לטרסה	הליכה	<u>שאלת דרך (4)</u> – שאלה ראשונה	<u>שאלת דרך</u>		10 דק'	
	טרסה (2)	א. ארוחת בוקר ב. <u>פרטים בנוף (5)</u> יעד מס' 1 : התלמיד יזהה ויציין מרכיבים שונים בנוף וישייכם לקבוצה המתאימה (פיזית, ביוטית ואנושית).	1. מרכיבי הנוף השונים ומיונם לרובד פיזי, ביוטי ואנושי בטבלה מצורפת. 2. <u>משחקים ונהנים</u> (1) – ב, משחק הרבדים.			40 דק'	
3	מהטרסה לתצפית	הליכה	<u>שאלת דרך (4)</u> – שאלה שנייה <u>מה צומח כאן (6)</u> – זיהוי צמחים במסלול			10 דק'	

4	תצפית (3)	השפעת האדם על הנוף, יעד מס' 2: התלמיד יאתר ויתאר תופעות של משפיע ושל מושפע בנוף.	מכאן אפשר לראות את שכונת עין-כרם ולהבין את השפעת האדם על הנוף: ריבוי כנסיות, ניצול התבליט לטרסות, מיקום הכפר מבחינת תבליט הנוף.			10 דק'	
5	מהתצפית למערה	הליכה	שאלת דרך (4) – שאלה שלישית מה צומח כאן (6) – זיהוי צמחים במסלול			15 דק'	
6	מערה (4)	משימת חקר יעד מס' 1: התלמיד יזהה ויציין מרכיבים שונים בנוף וישייכם לקבוצה המתאימה (פיזית, ביוטית ואנושית). יעד מס' 2: התלמיד יאתר ויתאר תופעות של משפיע ומושפע בנוף.	קשרי השפעה (7) – משימת חקר: כל חוליה מקבלת תמונה לזיהוי ושאלות לבירור הקשרים בנוף.	החוליה מציגה את ממצאיה לפני הכיתה.		30 דק'	קשרי השפעה (10) – משימת חקר, תשובות למורה
7	מהמערה למעין מרים	הליכה	מה צומח כאן (6) – זיהוי צמחים במסלול			15 דק'	
8	מעין מרים (5)	א. סיפור האתר ב. מעין שכבה יעד מס' 1: התלמיד יזהה ויציין מרכיבים שונים בנוף וישייכם לקבוצה המתאימה (פיזית, ביוטית ואנושית). יעד מס' 2: התלמיד יאתר ויתאר תופעות של משפיע ומושפע בנוף.	א. מקור השם ב. היווצרות מעין שכבה (8) – משימת משצ"ים ב. זיהום המעין, קשרי השפעה (7) – משימת חקר, משימת "מעין מרים" לכל התלמידים.	בהמשך, כשנתרשם משיקום שביל המעין, נתייחס להיווצרות המעין ולקשרי השפעה.			המעין הקדוש זיהום (9) – כתבה עיתונאית קשרי השפעה (10) – משימת חקר, תשובות למורה
9	מהמעין לכנסיית הביקור	הליכה				10 דק'	
10	כנסיית הביקור (6)	הנצרות בעין- כרם (11) יעד מס' 1: התלמיד יזהה ויציין מרכיבים שונים בנוף וישייכם לקבוצה המתאימה (פיזית, ביוטית ואנושית). יעד מס' 2: התלמיד יאתר	סיפור הכנסייה ותחילת הנצרות	כאן נתייחס גם לשאלת דרך 3 (ראו סעיף 5 בטבלה). חשוב להדגיש גם את קשרי ההשפעה בין מעשה האדם בעבר (מסורת) למעשה האדם		15 דק'	הנצרות בעין-כרם (12) – תשובות למורה

			בהווה (פיתוח המקום, צליינות, תיירות) ואת ההשפעה על עין-כרם		ויתאר תופעות של משפיע ומושפע בנוף.		
11	מכנסיית הביקור לשביל המעיין	הליכה					10 דק'
12	שביל המעיין (7)	שיקום ואחריות	1. שיקום השביל, הבוסתן ואמת המים. 2. חשיפת פעילות המש"צים בבית הספר.	לקשר גם למעיין מרים המזוהם.	אפשר לעשות בישולי שדה בשביל המעיין. בתחילתו סוכה המותאמת לצורך זה.	30 דק'	סאג', קערות, גפרורים, מלקחיים, כלים וכלים רב-פעמיים לכל תלמיד, מצרכים בהתאם לצורך (קמח, ממרח ים, ירקות וכו')
		מעגל של"ח.	<u>מעגל של"ח (13)</u> – מעגלי אחריות והשפעה		לקיים את מעגל השל"ח בסוכה שבשביל המעיין	20 דק'	מערכת שמע והשיר "שירת העשבים", כן מילות השיר לתלמידים
		<u>סיכום היש"מ</u>	מה היה משמעותי עבורך היום	1. שחזור הפעילות שהתבצעה במהלך היום. 2. התלמידים ישתפו את חבריהם בדבר מסוים שהיה משמעותי עבורם במסלול ובפעילות היש"מ. 3. הכרזה על מצב הנקודות ועל חוליה מנצחת.		10 דק'	
13	משביל המעיין למגרש חניה ברחוב המעיין	הליכה				5 דק'	

המחשבות ואמצעי עזר לניהול היש"מ

משחקים ונהנים (1)

א – מעגל בלחץ

1. התלמידים מסתדרים במעגל ונותנים ידיים זה לזה.
  2. המורה, או המש"צ, עובר מאחורי התלמידים וטופח על גב תלמידים נבחרים.
  3. תלמיד שמרגיש טפיחה על הגב נכנס לתוך המעגל.
  4. העומדים במעגל אינם מצמצמים רווחים, אך מקפידים לאחוז בידי העומדים עמם במעגל.
- המטרה:** להשאיר כמה שפחות תלמידים המחזיקים ידיים במעגל, שרוב הקבוצה תהיה בתוך המעגל.

שאלות

1. האם הצלחתם במשימה?
  2. מה נדרש כדי להצליח במשימה?
- להדחק ולהצטופף בתוך המעגל כדי שיהיה מקום לכמה שיותר חברים.
3. מה תרם להצלחת המשימה או מה מנע אותה? (בהתאם לתשובה לשאלה 1)
- דוגמה לתשובות אפשריות: הקשבה או חוסר הקשבה, שיתוף פעולה של כולם או אי-שיתוף פעולה, התחשבות באחר או חוסר התחשבות באחר.
4. האם אתם חושבים שאתם יכולים לבצע עכשיו את המשימה טוב יותר, להישאר עם פחות חברים בחוץ?
- משימה זו תוביל אותנו להציג את היש"מ על נושאי: תלות, הדדיות, אחריות ויחסי משפיע מושפע.**

ב – משחק רבדים

על בסיס המשחק ים-יבשה:

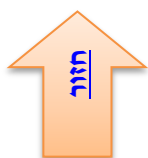
1. נתחום שלושה מתחמים בחבלים או באבנים.
2. כל מתחם יסומן בפריט מאחד הרבדים: פיזי, ביטוי, אנושי.
3. המורה ינקוב בפרט נוף מסוים, על התלמידים לעמוד במתחם המתאים.
4. תלמיד שטועה יוצא מהמשחק, מנצח האחרון שנשאר במשחק.

ג – אבן דרן

יש לבחור אבן מיוחדת ולצבוע אותה בצבעים של שביל ישראל. לאורך המסלול, המש"צ יניח את האבן בתיקו של אחד מחברי בקבוצה בלי שהלה ירגיש בכך. בכל תחנה יש לבדוק אצל מי האבן נמצאת. החוליה שאצל אחד מחבריה מצויה האבן צריכה לבצע משימה.

משימות אפשריות

1. לכתוב באבנים "אחריות" ב-20 שניות.
2. ליצור פירמידה מחברי החוליה.
3. לזהות כמה שיותר פרטי נוף ב-10 שניות.
4. לשיר שיר בלחן אחר.

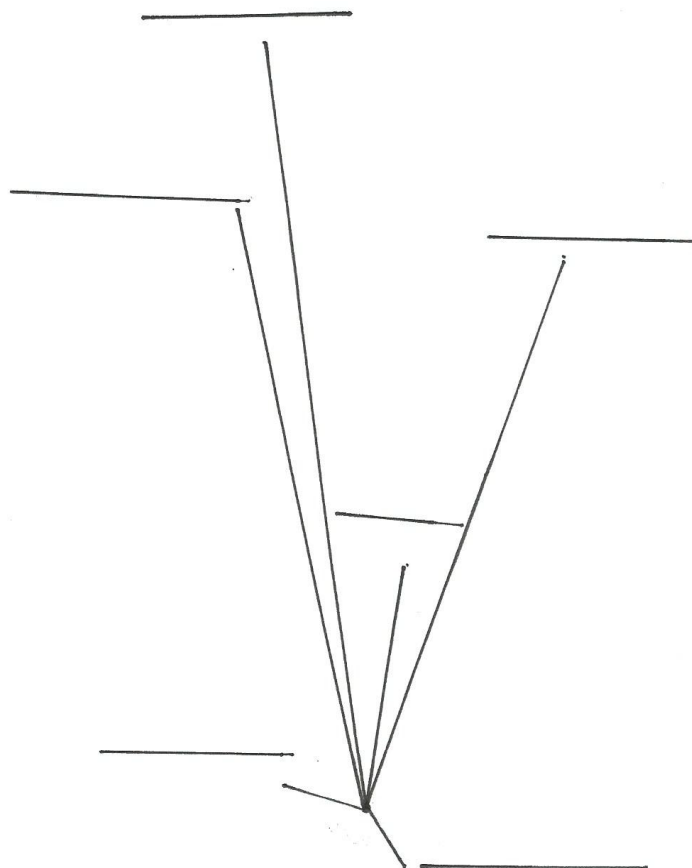

התמצאות במרחב (2) – תצפית ממצפה מנחם

1. הוראות

У

מצפה מנחם

עין-כרם

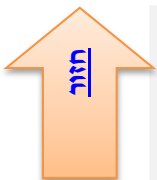
הר-נוף

הר אורה

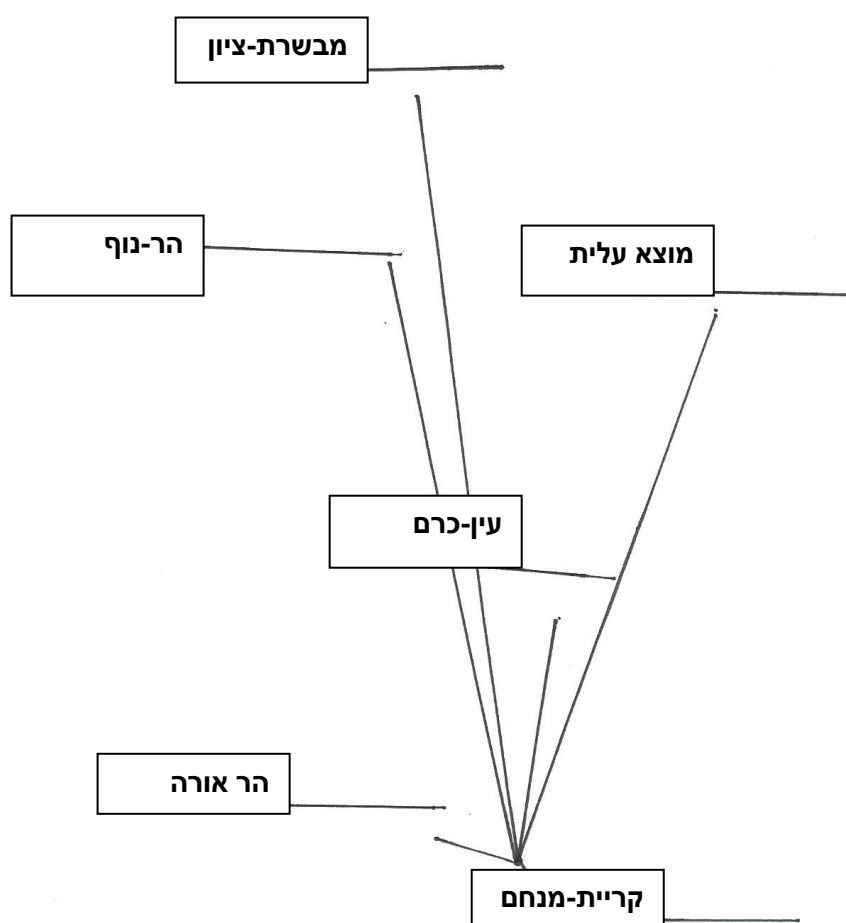
קריית-מנחם

מבשרת-ציון

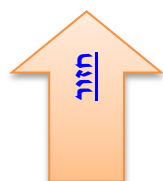
מוצא עלית

צ

מצפה מנחם

שאלת דרך 1

על שם מי נקראת שכונת קריית-מנחם?

תשובה: קריית-מנחם נקראת ע"ש מנחם ברסלר, שהיה נשיא הקק"ל בארצות-הברית.

שאלת דרך 2

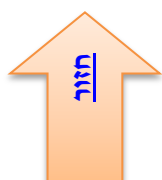
איזה צומח אופייני לאזור?

תשובה: הצומח האופייני הוא חורש ים-תיכוני (אלון, אלה א"י, סירה קוצנית ועוד).

שאלת דרך 3

**מדוע יש בעין-כרם כל כך הרבה מוסדות דת
נוצריים?**

תשובה: בשל העובדה שאירועים חשובים בנצרות אירעו בעין-כרם (הולדת יוחנן המטביל, הביקור של מרים אם ישו את בת דותה אלישבע, אמו של יוחנן המטביל). חלק מהמוסדות מציינים אירועים אלה וחלקם נבנו בקרבה למקומות שבהם אירועים אלו אירעו.

פרטים בנוף (5)

מיינו את הפרטים בנוף לרבדים.

רובד פיזי (הטבע הדומם. אינו יציר האדם)	רובד ביוטי (צמחים ובעלי חיים בטבע, ללא מעורבות האדם)	רובד אנושי (מעשה ידי אדם בעבר ובהווה)

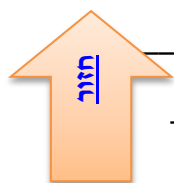
סיכום

ציינו לפחות שני קשרים בין רבדים והסבירו את הקשר.

קשר בין רובד _____ לרובד _____ הסבר: _____

קשר בין רובד _____ לרובד _____ הסבר: _____

קשר בין רובד _____ לרובד _____ הסבר: _____

מה צומח כאן (6) – זיהוי צמחים במסלול

עוזר קוצני

סירה קוצנית

אלון מצוי

קיסוסית קוצנית

אלה ארץ-ישראלית

קידה שעירה

צילום: יוחאי כורם, בתוך: אתר טיולי

קשרי השפעה (7) – משימת חקר

הוראות: עליכם לקרוא את המידע ולמלא את המשימה בהתאם

א. אלון מצוי

האלון המצוי הוא עץ הבר הנפוץ ביותר בארץ ישראל והמרכיב העיקרי בחורש בכל אזור ההרים בחבל הים-תיכוני. האלון עמיד למדי בטמפרטורות גבוהות וביובש וכן בתנאים של כריתה ושל רעייה. בגליל ובכרמל, האלון המצוי ואלה הארץ-ישראלית יוצרים חורשים סבוכים, שקשה לחדור אליהם. תפוצת הפרות קצרת טווח – הם מופצים בעיקר על-ידי כוח הכובד, ומעט גם בזרמי מים וכן באמצעות נברנים, סנאים ועורבני. הללו אוכלים את הבלוט מצדו הקהה, שם הוא צמוד לספלול. בצד החד של הבלוט, המרוחק מהספלול,

נמצאים השורשון והנצרון של העובר. לעתים מספיקה כמות המזון שיש בחצי בלוט להתבססות הנבט. העורבני אוסף בלוטים של אלון וטומן אותם בקרקע מסיבות שונות, ואם הבלוט נשאר מוטמן, הוא יכול לנבוט. לעתים

המכרסמים מאבדים חלק מהבלוטים שאספו בדרכם למאורתם, וכך מפיצים אותם. הבלוט שומר על כושר נביטתו במשך ארבעה עד שישה שבועות ונובט בחורף, לרוב על פני הקרקע, בתוך סבך עלים ועשבים יבשים. ברוב המינים, התפתחותו של הנבט בשנותיו הראשונות

אטית.

אלון מצוי, צילום: אבישי טייכר, מתוך: ויקיפדיה

משימה

כיצד הגיע עץ האלון למקום זה? _____

הגורם המשפיע _____

הגורם המושפע _____

הרובד _____

• הצטלמו ליד האלון

• מצאו בלוטים והציגו אותם לתלמידים, ציינו והראו מהו החלק הנאכל.

ב. עפצים

עפצים הם נגעים בצמחים הנגרמים על-ידי אורגניזמים שונים, בעיקר חרקים. האורגניזמים מפרישים מגופם הורמונים מעוררי גידול, שגורמים לגדילת העפצים. עפצים מופיעים בשורשים, בעלים, בענפים ובפרחים של הצמח. העפצים הם מעין גידולים, רקמות צמחיות המתפתחות בגלל חומרים כימיים שמפרישים מזיקים שונים לתוך הצמח. לרוב, צורתם של העפצים קבועה. המזיקים הגורמים לכך הם: צרעות, יתושים, עשים, כנימות, חיפושיות, פשפשים, תולעים, נגיפים, פטריות, חיידקים ועוד.

המזיק חודר לרקמת הצמח או מטיל בה את ביציו ומפריש חומרים הגורמים לצמיחה מהירה ולא-סדירה של רקמות האיבר הנפגע – מעין גדול סרטני. המזיק או צאצאיו מתפתחים בתוך העפץ, המספק להם גם מקום מחסה וגם רקמת מזון שממנה הם ניזונים. העפצים גורמים נזק לצמח ולעתים אף מביאים למותו. לעתים הצמח מפיק מהעפצים גם תועלת, למשל: על שורשים של קטניות רבות מתפתחים עפצים המכילים בתוכם חיידקים קושרי חנקן, המספקים לצמח חנקן זמין. עפצים מועילים גם לפיקוס: העפצים הנוצרים

בפרחים מאפשרים לצרעות המאביקות את הפיקוס להתקיים. יש גם עפצים המביאים תועלת לאדם כחומרי בירוס-חומצות לעיבוד עורות. (תקציר מתוך: [אביב חדש](#): אנציקלופדיה ישראלית לנוער, כרך 13)

משימה

כיצד נוצר עפץ?

_____

_____

הגורם המשפיע

הגורם המושפע

הרובד

• הצטלמו ליד אלה ארץ-ישראלית.

• מצאו עפץ והראו אותו לתלמידים.

ג. טרסה

- טרסה, או מדרגה חקלאית, היא שיטה לעיבוד חקלאי של קרקע בצלעי הרים וגבעות. מי הגשמים יורדים מההר, עוברים ממדרגה למדרגה וכך משקים את כל הגידולים שבטרסות. לצורת חקלאות זו שלוש סיבות עיקריות:
1. אוכלוסיות מהגרות שהגיעו לאזורים מיושבים גילו כי התושבים המקומיים כבר מעבדים את אדמות העמקים והמישורים ולכן נאלצו לעלות במעלה ההר.
  2. אוכלוסייה שחיפשה מקום קל להגנה עלתה אל ההרים ונאלצה להתאים עצמה לחקלאות הררית.
  3. באזורים הרריים אין אפשרות לחקלאות אחרת.

במדרונות הרים תלולים, הקרקע עלולה להיסחף מטה עם מי הגשמים. במטרה למנוע את הסחף, תושבי אזורים הרריים רבים ברחבי העולם בנו שורות של מדרגות בהר. הם סיקלו אבנים מהמדרון והשתמשו בהן כדי ליצור שורות של מדרגות בבנייה יבשה. הבניה היבשה באבני גוויל הייתה זולה במיוחד וכן אפשרה את חלחול המים ברווחים שבין האבנים. אי-הצטברות מים חשובה כדי למנוע את התמוטטות המדרגה. את הגידולים החקלאיים פורשים על-פי קווי גובה טופוגרפי ועל-פי שיפוע הקרקע. לרוב, החקלאים מעבדים את חלקות האדמה הקטנות שהתקבלו בעבודת ידיים, אם כי יש מקומות בעולם שבהם נעשה שימוש בבהמות משק לצורך עיבוד זה. היבולים מהחלקות הקטנות אינם מרובים, אך מספיקים לצורכי החקלאי ומשפחתו. בשל צורת בנייתה, מדרגה חקלאית יכולה להשתמר זמן רב ללא תחזוקה. כך, במקומות רבים בהרי ישראל, קיימים עד היום שרידי מדרגות חקלאיות. בכפרים ערביים מסוימים בארץ קיימות מדרגות חקלאיות המעובדות גם כיום.

משימה

1. מהי טרסה?
  2. כיצד ניצל האדם את תבליט הנוף לעזרתו?
- _____
- _____
- מרכיב הנוף המשפיע _____
- מרכיב הנוף המושפע _____
- הרובד _____

- הצטלמו ליד טרסה.
- הסבירו לתלמידים מה מצב הטרסה היום ואת הסיבות לכך לדעתכם.

ד. מערה

מערה היא חלל בתוך סלע שנפער בתהליך טבעי או כתוצר של מעשה ידי אדם או בעלי חיים.

מערות טבעיות נוצרות במגוון תהליכים:

מערות ראשוניות – מערות הנוצרות בד בבד עם היווצרות הסלע המקיף אותן. התפרצות הר געש היא הגורם העיקרי להיווצרות מערות ראשוניות. הלבנה הזורמת בתחילת ההתפרצות מתקררת, מתקשה, ושכבתה החיצונית נהיית מוצקה. הלבנה הזורמת מתחת לשכבה החיצונית המוצקה עדיין נוזלית. במקרה שהיא זורמת אל מחוץ למעטפת, נשאר חלל ריק מתחת לקרום המוצק, וכך נוצרת מערה.

מערות שניוניות – מערות הנוצרות לאחר היווצרות הסלע. מערות אלה נוצרות בכמה דרכים:

תהליכים **קרסטיים** – המסת סלעים (למשל: **אבן גיר וקרטון**) בגשמים ובנחלים. תהליך כזה יוצר את אחת מתופעות הטבע היפות ביותר: **מערות נטיפים**.

גלי הים המלחכים את הסלעים הרכים והחופרים בהם יוצרים מערות האופייניות לאזורי חוף. בדרך זו נוצרו נקרות ראש הנקרה.

מערות קרח, הנוצרות בקרחונים באזורים קפואים עקב המסה.

מפולת סלעים – המערה נוצרת בחלל שבין סלעים הנערמים זה על זה.

משימה

1. כיצד לדעתכם נוצרה מערה זו? _____

2. מהם מרכיבי הנוף היוצרים את המערה? _____

מרכיב משפיע _____

מרכיב מושפע _____

רובד _____

• הצטלמו ליד המערה.

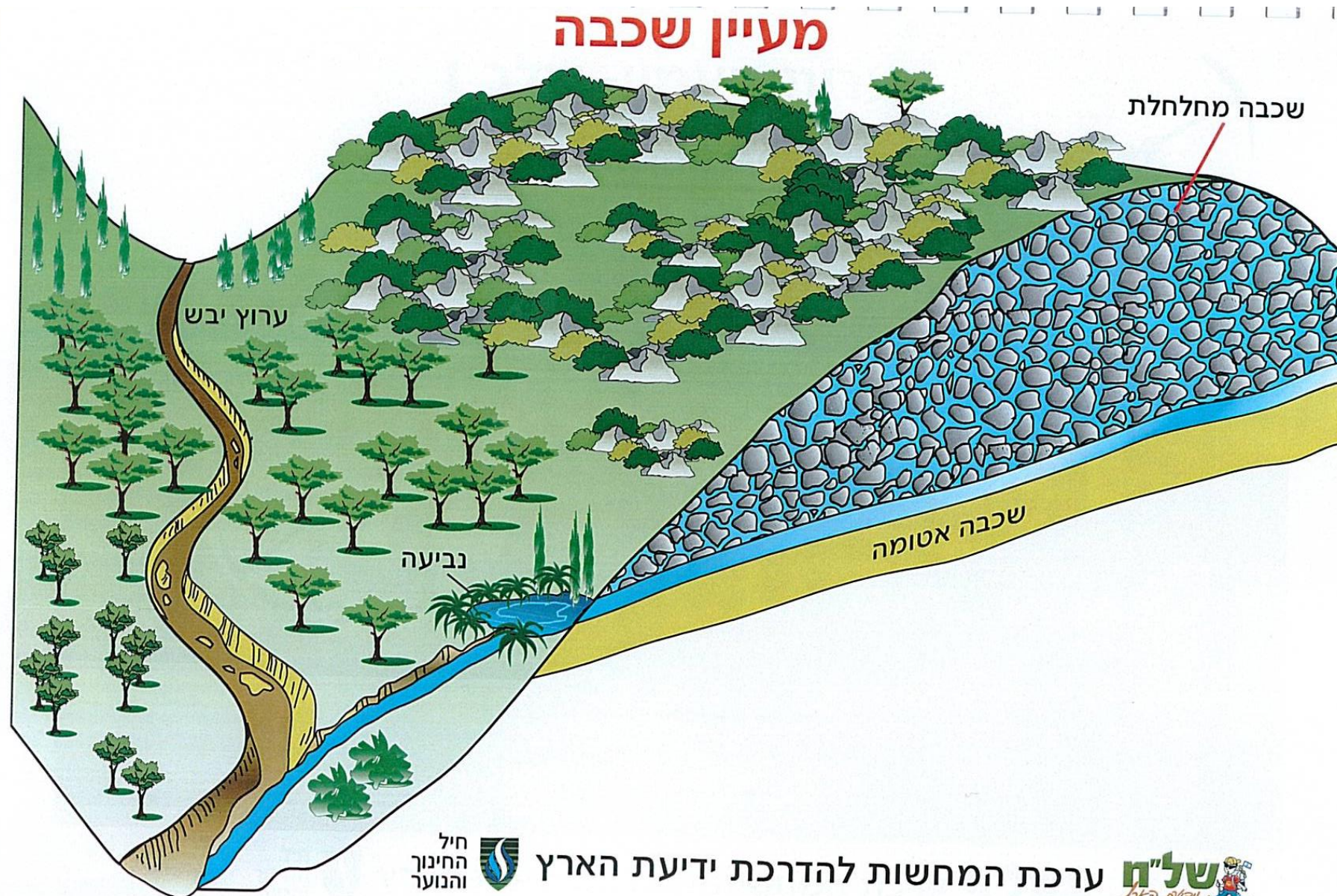
ה. מעיין מרים

מעין מרים, מתוך: [ויקיפדיה](#)

משימה

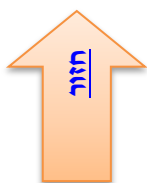
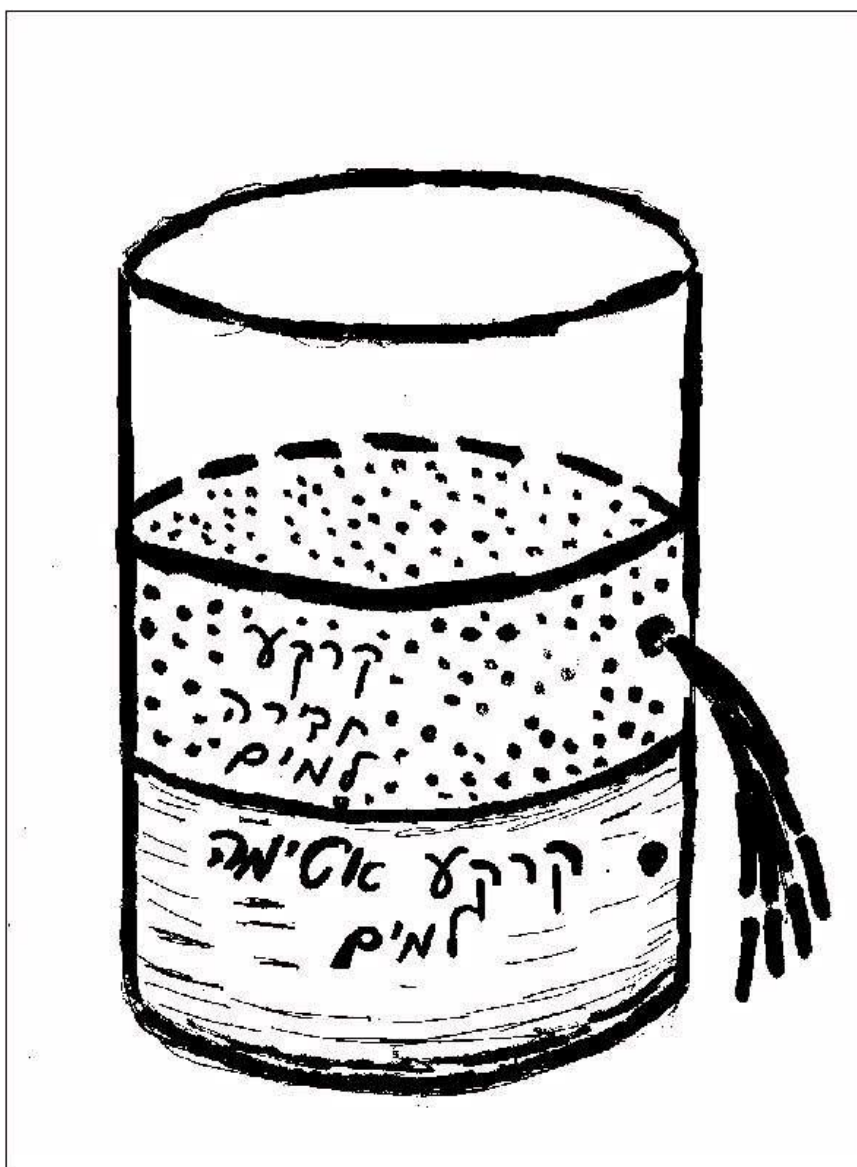
1. כיצד נוצר המעיין?
_____
_____
מרכיב הנוף המשפיע _____
מרכיב הנוף המושפע _____
הרובד _____
3. כיצד השתמש האדם במי המעיין לתועלתו?
_____
_____
מרכיב הנוף המשפיע _____
מרכיב הנוף המושפע _____
הרובד _____
4. מה מצב המעיין היום ומדוע?
_____
5. ציינו את הגורם המשפיע והמושפע.

הצעה להדגמת היווצרות של מעיין שכבה בעזרת בקבוק פלסטיק (קנקל) חתוך

יש לחתוך בקבוק פלסטיק (קנקל) באמצעו ולמלא את חלקו התחתון באדמה אטימה למים (אפשר למלא בקמח, המדמה אדמה אטימה למים). על גבי שכבה זו, יש למלא שכבה נוספת, חדירה למים (חול, סלע גיר כתוש או כל סוג סלע או אדמה הנמצאים באזור שבו עובר המסלול). כעת יש לנקב שני חורים בקנקל בעזרת מסמר: אחד באמצע השכבה האטימה ואחד באמצע השכבה החדירה. כעת נשפוך כחצי כוס מים לתוך הקנקל ונעקוב אחר תנועת המים: נראה כיצד המים מחלחלים לאטם, מגיעים עד לשכבה התחתונה – אינם מסוגלים לחלחל מתחת לה (השכבה נשארת יבשה, והחור התחתון אינו דולף), יוצאים דרך החור העליון (מדמה את המעיין), והשכבה העליונה (האקוויפר) נספגת כולה במים.

המעין הקדוש זהם במי ביוב, אבל הצליינים עדיין ממלאים בו בקבוקים

מי ביוב מעשרות בתים בשכונת עין כרם מחלחלים למעין מרים בשכונה ■ למרות זאת, ממשיכים אלפי המאמינים הנוצרים לפקוד את האתר כרגיל ■ הגיחון: "אין בעיה לחבר את הבתים לביוב בהקדם"

נעשתה פנייה לעירייה בנושא, אך מאז לא קרה דבר. כימים אלה מנסה קבוצת תושבים מהשכונה לשקם את ההארץ שמתחת לטרסות. במקביל, מנסים התושבים לפעול להפסקת הלוחל מי הביוב למעין.

"המעין הוא שכיית תברה אמיתית, אבל באופן מדהים הוא מוחזק לחלוטין", מסכם עופרים. "זו רק דוגמה אחת לאור לת ידה של העירייה בטיפול בצרכיה של שכונת עין כרם. אנחנו משלמים אר"י נונה מהגבוהות בארץ, אבל פשוט לא מקבלים שירות".

מהעירייה נמסר בתגובה כי האחריות על הדיבר של הבתים למי הביוב מוטלת על חברת הגיחון.

מחברת הגיחון נמסר בתגובה לירי עז: "בעקבות פניית ועד תושבי עין כרם לגיחון בשנת 2001 בבקשה להתחבר לרשת הביוב העירונית חוברו לרשת 13 בתים מתוך העשרים שביקשו. יתר הבתים לא התחברו לרשת כיוון שבסופו של דבר הם לא רצו בכך. יחד עם זאת, גם כיום אין בעיה לקלוט אותם ולהכניס את הבתים בהקדם".

■ שי חיים

מעין מרים הנצב ■ צילום: שלומי כהן

פנינה מור, קיימים בעין כרם עשרות מבנים שאינם מחוברים לרשת הביוב העירונית, אף על פי שהעירייה התחייבה להכניסם כבר בשנת 1992. "בזמן כהונתי

כמחברת למערכת ביוב מסודרת. כך קרה שמי הביוב המזהמים מחלחלים ישיר אל המעין". לרברי יור ועד השכונה לשעבר,

מי ביוב משכונת עין כרם גורמים לזיהום במעין מרים, אחד המקומות הייחודיים בארץ, שמימיו נחשבים קדושים לבני הדת הנוצרית. ליריעות ירושלים נודע כי השפכים מחלחלים למעין מקבר צת בתים בשכונה שעדיין אינה מחוברת לרשת הביוב. מחברת הגיחון האחרית לנושא נמסר השבוע כי מבחינתה אין בעיה לחבר את הבתים לרשת הביוב מהקדם האפשרי.

מעין מרים נחשב לאתר תיירות מן המעלה הראשונה. לפי המסורת הנוצרית, ממש ליד המעין פגשה אלישבע, אמו של יוחנן המטביל, את מרים, אמו של ישו ומכאן גם שמו. מי המעין נחשבים כקדושים עבור הנוצרים, וצליינים מרחבי העולם נוהגים להגיע למקום ולמלא בקבוקים במימיו. אולם, מתברר כי המנהג הזה מסוכן מאחר שאל מי המעין הזכים מחלחלים כל העת מי ביוב מבתי היריידים בשכונה.

"חלק ממי הביוב מגיעים מבתי סריים וחלק אחר מבתי העסק הנמצאים ליד המעין ומשרתים צליינים שמגיעים לפה", מספר יור ועד השכונה בן עז. רים: "זבתים עדיין משתמשים בכורות ספינה מאוד שאחריהם בשכונה עדיין אי-

מעין מרים נחשב לאתר תיירות מהמעלה הראשונה. לפי המסורת הנוצרית, ליד המעין פגשה אלישבע, אמו של יוחנן המטביל, את מרים, אמו של ישו ומכאן שמו. אלפי צליינים מרחבי העולם נוהגים להגיע למקום

בקטנה *

קשרי השפעה (10) – משימת חקר, תשובות למורה

אלון מצוי

בעלי חיים, כמו נברנים וציפורים, אוכלים את הבלוט בצדו הכהה, הצמוד לספלול – שם נמצאים השורשון והנצרון. העורבני טומן את הבלוטים בקרקע וכך הם נובטים.

הגורם המשפיע: העורבני.

הגורם המושפע: הבלוט, האלון

הרובד: ביוטי

עפצים

העפץ נוצר מחומרים כימיים שמפרישים מזיקים שונים – כגון: צרעות, יתושים, עשים – לרקמת הצמח כשהם חודרים לתוכה או כשהם מטילים את ביציהם בה, ונוצר מעין גידול סרטני.

הגורם המשפיע: חרקים שונים, כגון: צרעה, יתוש.

הגורם המושפע: הצמח – עץ האלה.

הרובד: ביוטי.

טרסה

1. מדרגה חקלאית שהאדם בונה בהר מסלעים כדי לעצור את סחף.

2. א. איזור ההר שימש להגנת האדם בגלל גובהו.

ב. הקים טרסות חקלאיות במדרון ההר.

הגורם המשפיע: התבליט.

הגורם המושפע: האדם, שיטת החקלאות.

הרובד: פיזי ואנושי.

מערה

המערה נוצרה:

א. כתוצאה מתהליך קרסטי – המסת סלע רך או סלע גיר בגשם.

ב. שורשי העץ הנמצאים מעל המערה חדרו לסלע ופרקו אותו.

משפיע: מים ושורשי העץ.

מושפע: סוג הסלע.

הרובד: פיזי וביוטי.

מעין מרים

1. המעין נוצר מחלחול של מי גשמים לתוך השכבה הסדוקה שבהר, המים נאגרו בשכבה האטימה כמי תהום, כשנוצר סדק, המים יצאו דרכו.

משפיע : סוג הסלע.

מושפע : המים, המעין.

הרובד : פיזי.

2. האדם השתמש במי המעין להשקיית החלקות החקלאיות ולצורכי הבית.

משפיע : המים.

מושפע : האדם.

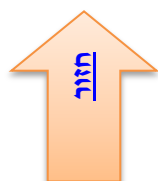
רובד : פיזי ואנושי.

3. מה מצב המעין היום ומדוע? מזהם, מי ביוב מגיעים למעין מרים ומזהמים אותו.

4. המשפיע : האדם.

5. המושפע : מי המעין והאדם.

רובד : פיזי ואנושי.

הנצרות בעין-כרם (11)

הדת הנוצרית נוסדה ב_____ לפני כ_____ שנים, והתבססה על דמותו של_____. שמה של הדת בעברית נגזר, כנראה, מהעיר שבה גר ישו עם משפחתו רוב ימי חייו:_____. על-פי המקורות הנוצריים, בעיקר ספר_____, ישו היה יהודי שחי בתחילת המאה הראשונה לספירה. הוא נשא הטפות דתיות ואף חולל נסים. תלמידיו ראו בו את משיח בן דוד, אולם ה_____, המוסד היהודי העליון בארץ ישראל דאז, ראה בו מורד, ולפי המסורת הנוצרית, מסר אותו לשלטונות_____, ואלו הוציאו אותו להורג ב_____ בירושלים. ישו נקבר ב_____ וקם לתחייה כעבור שלושה ימים.

הכנסייה שלפנינו נקראת_____. כאן, על-פי המסורת הנוצרית, ביקרה מרים אם ישו את בת דודתה אלישבע ואת בעלה יוסף, הורי יוחנן המטביל.

את הכנסייה הקים ב-1955 הארכיטקט האיטלקי אנטוניו ברלוצי על יסודות כנסייה_____. עתיקה. כנסייה זו מושכת מבקרים רבים, בעיקר מאמינים_____, הנקראים_____.

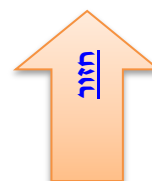
מחסן מילים

צליבה, ארץ ישראל, צלבנית, סנהדרין, ישו, יהודי, כנסיית הקבר, כנסיית הביקור, צליינים, נצרת, הברית החדשה, רומא, 2014, נוצרים

מהו מרכיב הנוף המשפיע? _____

מהו מרכיב הנוף המושפע? _____

צילום : רונית בין

צילום : רונית בין

הנצרות בעין-כרם (12) – תשובות למורה

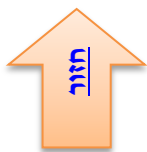
הדת הנוצרית נוסדה ב**ארץ ישראל** לפני כ-2014 שנים, והתבססה על דמותו של **ישו**. שמה של הדת בעברית נגזר, כנראה, מהעיר שבה גר ישו עם משפחתו רוב ימי חייו, **נצרת**. על-פי המקורות הנוצריים, בעיקר ספר **הברית החדשה**, ישו היה יהודי שחי בתחילת המאה הראשונה לספירה. הוא נשא הטפות דתיות ואף חולל נסים. תלמידיו ראו בו את משיח בן דוד, אולם **הסנהדרין**, המוסד היהודי העליון בארץ ישראל דאז, ראה בו מורד, ולפי המסורת הנוצרית, מסר אותו לשלטונות **רומא**, ואלו הוציאו אותו להורג בצליבה בירושלים. ישו נקבר ב**כנסיית הקבר** וקם לתחייה כעבור שלושה ימים.

הכנסייה שלפנינו נקראת **כנסיית הביקור**. כאן, על-פי המסורת הנוצרית, ביקרה מרים אם ישו את בת דודתה אלישבע ואת בעלה יוסף, הורי יוחנן המטביל.

את הכנסייה הקים ב-1955 הארכיטקט האיטלקי אנטוניו ברלוצי, על יסודות כנסייה **צלבנית** עתיקה. כנסייה זו מושכת מבקרים רבים, בעיקר מאמינים **נוצרים**, הנקראים **צליינים**.

מהו מרכיב הנוף המשפיע? האדם בעבר.

מהו מרכיב הנוף המושפע? האדם בהווה.

מעגל של"ח (13)

מעגלי השפעה ואחריות

מהו מעגל של"ח

דיון במסר הערכי

המסר הערכי: אחריות על איכות הסביבה, הלאום והחברה נובעת מהיותי מושפע מהם ומשפיע עליהם.

כללי שיחה

א. שיחה במעגל.

ב. דיבור ברשות.

ג. משפט קצר.

ד. הקשבה.

ה. תגובה עניינית ולא-שיפוטית.

1. מה למדנו היום שהיה חדש עבורך?

2. אילו דוגמות להשפעת האדם על הנוף ראינו במהלך המסלול עד כה?
מדרגות חקלאיות, זיהום מעיין, שיקום שביל המעיין, שכונות, בנייה.

3. ר' נחמן מברסלב אמר: "דע לך שכל רועה ורועה יש לו ניגון מיוחד משלו".

לדעתכם, מה מבטא משפט זה?

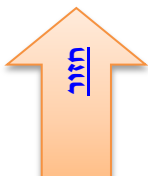
כל אדם הוא מיוחד ויכול להשפיע בדרך שלו, כפי שהוא יכול ורוצה. יש תחומים רבים שבהם

אנו יכולים להשפיע ושמם אנו יכולים ליהנות.

4. אילו דברים שעשית היום השפיעו עליך, על חבר, על הקבוצה, על הסביבה, וכיצד זה בא לידי ביטוי?

הערה למורה: חשוב להדגיש את נושא הבחירה והאחריות: מהי האחריות שלך בסיטואציה ומה היית עושה אחרת?

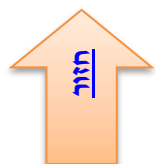
5. נסכם בשיר "שירת העשבים" של ר' נחמן מברסלב, בעיבוד של נעמי שמר (חשוב לתת לתלמידים את מילות השיר)

טבלת ריכוז נקודות (14)

למשימות ולפעילות לאורך המסלול. כיתה: _____

מס' חוליה	חברי החוליה	שאלות דרך (5 נק')	1	2	3	4	5	הורדת נק'	סה"כ נק'
1									
2									
3									
4									

ביבליוגרפיה מומלצת

וילנאי, זאב (1993), [אנציקלופדיה וילנאי לירושלים](#), ירושלים : אחיעבר וזמורה-ביתן.
ספי, בן-יוסף(עורך) (2001), [מדריך ישראל החדש](#), 11, תל-אביב : משרד הביטחון, כתר, ידיעות אחרונות.
עמירב, משה, הראל, דוד ובן-נון, בניה (2004), [עין-כרם – מסע אל הכפר הקסום](#), ירושלים : כתר.

קישורים אינטרנטיים נוספים

[החורש הים-תיכוני בארץ ישראל](#) – מט"ח.

[המסע ויצירת קרסט](#) – מט"ח.

[לוחמים על הנוף](#) : תושבי עין-כרם נגד פרויקט הבנייה בשכונה, מאת : צפריר רינת, The Marker.

[מסע אל סודותיה של עין-כרם](#) – אתר מעריב, nrg.

[שיקום בוסתן המעיין](#) – עין-כרם, יוטיוב.

[שלוחת עין-כרם](#) – סקר נוף בירושלים, קובץ PDF, מתייחס לבוסתן המעיין בעין-כרם.

